

# V I T A\*

## **HOZZÁSZÓLÁS SZÉKELY GYÖRGY: „KAPCSOLATOK A KELET-EURÓPAI NÉPEK HARCAIBAN A FEUDÁLIS NÉMET HÓDÍTÓK ELLEN A 11—14. SZÁZADBAN” C. TANULMÁNYÁHOZ.**

*Gogolák Lajos*

Szeretnék hozzászólni Székely Györgynek a Hadtörténelmi Közlemények 1954. 1. számában megjelent „Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században” című tanulmányához — és pedig két szempont szerint: tárgyi szempontból is, ám főként a tanulmány bevezető részét illetőleg. Nem lévén sem hadtörténész, sem a középkor történésze, mégis milyen ok, mily jog kínálkoznék itt hozzászólásra? A kérdés — a különböző német politikai alakulások kelet-középeurópai terjeszkedésének dolga — úgy vélem, változatlanul kell, hogy ott álljon közérdeklődésünk homlokterében: tanulmánya végén Székely György méltán hivatkozik arra, hogy e küzdelmek a szocializmus építésében és a béke védelmében együtt küzdő keleteurópai népek közös történelmi hagyományai... S ha tovább fejtjük, tovább vizsgáljuk ezt a gondolatsort, ha végigmegyünk a kelet-középeurópai kis népek történetén, egészen napjainkig úgy találjuk, hogy a német kérdés, a német hatalmi alakulások elleni küzdelem állandó problémája e nemzeteknek. De állandó kérdése a kelet-középeurópai kérdés a nagynémet történetírásnak is! — hiszen éppen erre vonatkozik hozzászólásom szándéka.

Székely György gazdagon dokumentált tanulmányához tulajdonképpen nincsen hozzátennivaló, — azonban úgy vélem, hogy a tanulmány bevezető fejezetéhez inkább; a középeurópai és német problematika újabb történelmi irodalma bő anyagot kínál arra vonatkozólag, hogy az újabb nagynémet és hitlerista történetírás mekkora mítoszt, különleges német „hivatást” teremtett a közép-keleteurópai hódításra készülő hitleri terjeszkedés igazolására, „jogigényének” alátámasztására éppen azokból a korszakokból, amelyekkel Székely György tanulmánya foglalkozik. A magyar történetnek, a többi kelet-középeurópai kis népek mult-

\* A szerkesztőség a problémák tisztázása érdekében helyt ad a lapban megjelent cikkekkel kapcsolatos hozzászólásoknak. Kérjük olvasóinkat, hogy észrevételeiket és hozzászólásaikat a szerkesztőségnek küldjék be. Az 1. szám két cikkéhez érkezett hozzászólásokat köszönettel vesszük.

jának is közös hagyománya a német terjeszkedés elleni küzdelem, — nos, viszont valóságos hagyománnyá vált a keleti terjeszkedés politikájának dicsőítése, igazolása a német történetírásban. Ezzel máris ott állunk a nemzeti hagyományok problematikájának kellős közepén! „Auch das deutsche Volk hat seine revolutionäre Tradition“<sup>1</sup>, — így kezdi Engels a német parasztháború történetét... Az úgynevezett „nemzeti hagyomány“ roppant lehetőségeiből minden egyes társadalmi rendszer, minden egyes korszak kiválasztja a néki megfelelőt, homályban hagyván a többi korszakokat. Így pl. Marx és Engels szinte alig foglalkoztak — kivéven talán a frank korszak gazdasági szerkezetét — a középkori császársággal, a császárság és pápaság küzdelmeivel, valamint csak részben, főként porosz vonatkozásban, azzal a keleti terjeszkedéssel, amelyet az újabb nagynémet, majd hitleri történetírás oly előszeretettel avatott hagyományának. Engels ugyanekkor a középkori császárságról megjegyzi, hogy „sie ist eine mehr nichdeutsche als deutsche Idee“, és utal arra, hogy a középkori császári politika tulajdonképpen rombadöntötte Németországot.<sup>2</sup> Marx egy megjegyzése pedig arra utal, hogy a „Német királyságot“ a német-római szentbirodalom belül aligha nevezhetjük nemzeti államnak... Nem sokkal utóbb Marx emlékeztet arra, hogy a sajátos német fejlődésre éppen az jellemző, hogy a két legnagyobb partikuláris állam, mely végülis megosztotta egymás közt Németországot — Poroszország — Brandenburg és Ausztria — tulajdonképpen gyarmati, kolonialis állam — meghódított szláv területen: Brandenburg szász, Ausztria pedig bajor kolónia...<sup>3</sup> Nos, a német történetírás, általában az egész német fejlődés meggyőző bennünket arról, hogy a nagynémet hatalmi expanzió máig is élő és bujtogató hagyománya e két „kolonialis“ terület örökségét viszi a kelet-középeurópai nemzetek felé tovább. Ily értelemben kívánja hozzászólásom kiegészíteni Székely György tanulmányát.

Marx és Engels e kiragadott megjegyzései, utalásai is leleplezik a sajátos tragikus német politikai fejlődés lényegét. Székely György is helyesen utal rá tanulmánya bevezetőjében, hogy „egységes német birodalomról a tárgyalt korszakban nem beszélhetünk — még a birodalom egyes részeinek fejlettsége szempontjából sem...“, a német császárságot előbb a német törzsek és meghódított népek tarkasága jellemezte, majd a feudális felaprózódás gyengítette meg.<sup>4</sup> Ugyanekkor viszont az újabb nagynémet, majd hitleri történetírás, illetve „völkisch“ történetpolitikai publicisztika egyetlen hatalmas és egységes tömbként, egyetlen hagyományként tekintett a középkori császárság felé, amelyet korántsem csupán a néhol-néhol vitatott itáliai politika (pl. Sybel) jellemzett egyedül, hanem igenis elsősorban a keleteurópai terjeszkedés. És ha a 19-ik

<sup>1</sup> „A német népek is megvannak a maga forradalmi hagyományai.“

<sup>2</sup> „... ez sokkal inkább egy nemnémet, mint német idea...“ *Marx-Engels-Lenin-Stalin: Zur deutschen Geschichte*, I k. Berlin, 1953. 279. o.

<sup>3</sup> U. o. 623. o.

<sup>4</sup> Székely György, HK. 1954. 1. sz. 141. o.

századi liberális „esztétikai“ történetírás (pl. Ferdinand Gregorovius) a császárság római-olasz politikájában az emberi haladás motívumait, az antiklerikális küzdelem előzményeit vélte felfedezni, ugyanekkor az új nagynémet, vagy hitleri történetírás annál inkább mitologizálta a „völkisch“ gondolat, a hitleri imperializmus érdekében a középkori szláv- és részben magyarellenes hadjáratokat, hódító törekvéseket. És éppen e ponton érzek bizonyos hiányosságot Székely György tanulmányában, vagyis inkább annak bevezetőjében. Székely György megragad egy-két jellegzetes magyar történetirodalmi példát, megmutat egy-két nagynémet hatást és elemet újabb történetírásunkban. Am valószínűleg tanulmányának konkrét célkitűzései, valamint terjedelme nem engedte meg, hogy részletesen kifejtse azt az ideológiai alapvetést, ahogy az új nagynémet történetírás szemlélte a középkori kelet európai küzdelmeket, — és tegyük hozzá: szemlélte méghozzá erőteljes és támadó élel, megmutatni törekedvén mindenütt a nagynémet gondolat, a hitleri törekvések „jogosultságát“ a kelet európai kisebb népek ellenében. Hozzászólásomban arra vállalkoznék, hogy pár jellemző példát bemutassak az újabb német történetírásból és „völkisch“ történetpolitikai irodalomból, nem is a teljességre, inkább a jellegzetességre törekedvén s mintegy kiegészítvén itt-ott Székely György helyesen, de vázlatosan megfogalmazott bevezető tételeit.

Tudatosan vallotta és vállalta az egyre inkább hitleri irányba tolódó, a kelet európai nagynémet külpolitikát szolgáló és támogató történetírás a német hagyománynak ilyen említett egyoldalú értelmezését, a mult „megfelelő“ visszavetítését, — mintegy úgy tüntetvén fel a hitleri kelet európai programot, mint megszakítatlan és örök, egyetlen német nemzeti hagyományt. „Wir haben ein Recht, auch die fernere Vergangenheit auf die Regungen des Geistes und Empfindens zu befragen, die uns heute mächtig bewegen. Es scheint mir kein Zufall, das gerade im Südosten des Raumes, in welchem sich das Dasein unseres Volkes vollzieht, die Dringlichkeit dieser Frage erkannt worden ist...“<sup>5</sup> — írja könyvének bevezetőjében a német „népi mult“ egyik kutatója, mely könyv különben foglalkoztat is bennünket észrevételeink során. Nyílt vallomás: az aktuális nagynémet, hitleri törekvések, vagyis a terjeszkedési politika érdekében keres igazolást a német történetíró, aki a kelet európai — főként északkeleti — nemzeti feszültségek történetével foglalkozik.

Hogy honnét ez a feszültség, hogy honnét ered a kelet-középeurópai

<sup>5</sup> „Jogunk van arra, hogy a távolabbi multat is megkérdezzük azokra a szellemi és érzelmi hullámzásokra vonatkozólag, melyek ma oly hatalmasan megmozgatnak bennünket. Ugy tetszik nekem, hogy nem véletlen az, hogy annak a térségnek délkeleti részén ismerték fel e kérdés sürgető voltát, hol népünk léte beteljesül...“ *Erich Maschke*: Das Erwachen des Nationalbewusstseins in deutsch-slavischem Grenzraum. Leipzig, 1933. 3. o.

népeknek e történetírás során német részről fájdalmasan emlegetett el-  
lenszenve a németiség iránt, arra leplezetlenül feleletet ad nekünk egész  
sor munka, — ezek a művek nyíltan feltárják a keleti hódító politikát,  
dicsőítvén a németiség hatalmi és „népi“ térfoglalását, a keleteurópai  
népek — szlávok és magyarok — visszaszoríttatását, megfékezését. E  
nem egyszer forrásokkal bőven támogatott fejtegetések során azonban a  
németiség, mint egyetlen és egységes egész, mai értelemben vett nem-  
zeti tömb szerepel, — mintha bizony a feudalizmus, hűbériség e korszak-  
ában egyetlen nemzeti tudat kötötte volna össze a császárt, a részfe-  
jedelmet, a hűbérurat, a tartományi őgróffot, avagy a keleteurópai or-  
szágokba „vocatio“ révén érkezett német telepest... Mindegy, a „völ-  
kisch“ gondolat egyetlen egésznek látja a középkori németiséget, ame-  
lyet a hódító és kolonizáló öntudat mellett természetesen a kelet-közép-  
európai népeken felülemelkedő kulturális hivatás, magasabb műveltség,  
humanitás és civilizáció jellemez...

Vegyünk például egy inkább népszerűsítő célzatú munkát, mely biz-  
vást úgy vehető, mint a Keleteurópára vonatkozó történelmi nézetek  
összefoglalása és emellett bőven felhasználja a „geopolitikai tudomány“  
készenálló formuláit. A danzigi pedagógiai főiskolai docens Hans Joa-  
chim Beyer műve<sup>6</sup> már azért is érdekes, mert a lengyel—német feszült-  
ség forróját, Danzig felől fordul támadó éllel az összes kelet-közép-  
európai népek története, önállósága, nemzeti hagyományai ellen. Bősé-  
gesen kiemeli Középeurópa kevert jellegét, mely rendetlenségbe rendet  
csakis a germán szervezés vihet. Elsősorban is az „éjszakkéleti térség“  
problémaival foglalkozik: germán, éjszaki teremtvény a lengyel és orosz  
állam, a keleteurópai államalakulások kiindulópontja a wikingek moz-  
galma, wiking szellem és vállalkozás adott formát a keleteurópai nép-  
ségek rendetlenségének, — a Keleti tenger: „nordisches Mittelmeer“...  
És még nyomatékosabban ennél beszél e rendezés, e szervezés germán,  
utóbb kiváltképpen német elemeiről: a lovagságról, elsősorban a Német  
Lovagrendről, illetve a livlandi Schwertritterekről, ezek adták a német  
államszervezés legmagasabbrendű, végig követendő példáját...<sup>7</sup> Ugyan-  
ily részletességgel elemzi a német lovagság csehországi szerepét is, majd  
meg kifejti: a magyar államot a németek építették fel, utóbb azonban a  
cseh, illetve magyar államiséget felépítő német elemek veszendőbe men-  
nek... Nagyon figyelemreméltó e militarista, hitleri szellemű elmefutta-  
tások során az, amit a Német Lovagrend erdélyi szerepéről, majd ennek  
kapcsán általában a katonai szervezetű lovagrendek és a német koloni-  
zációs polgárság kapcsolatáról beszél. Az erdélyi szász népiség, az erdélyi  
szász polgárság szerinte igenis katonai céllal települt le, a német lo-

<sup>6</sup> Hans Joachim Beyer: Aufbau und Entwicklung des deutschen Volks-  
raumes. Danzig, 1935.

<sup>7</sup> u. o. 14. o., 25. o.

vagok hívták Erdélybe akkoron a szász polgárokat, amikor még fennen ragyogott a birodalom egysége, a szászok szigorú és zárt szervezetsége e birodalmi egység hatása, végig visszaverődő visszfénye... Míg viszont a magyarokkal rokonszenvező és korántsem ily szervezett szepesi szászok már akkor érkeztek, akkor szerveztettek, mikor a birodalmi egység aláhanyatlott...

Hans Joachim Beyer műve más miatt is érdekes számunkra: geopolitikai térképázlata szemléletesen ábrázolja a középkori (vagyis: legújabb!) német terjeszkedés „Krauffeld“-jeit: Lengyelország éjszaki, tengerparti tájait, Sziléziát és Csehországot, majd pedig a „Südst“-ot, azaz Ausztriát és Magyarországot, — természetesen mindenütt a „német kisebbség“ feketén árnyalt szigetjeivel. Ismét egy hitlerista történetirodalmi önbeismerés: e történeti munkák telistele vannak a különféle német „kisebbségek“ sorsának siratásával, ugyanekkor leplezetlenül beismerik, hogy e német „kisebbség“ jelentős részben a kelet-középeurópai különféle német hódító és terjeszkedési akciók során született és annak következtében települt a német feudális hódítókkal szembeszegülő népek közé...

A Hans Joachim Beyer által említett hármias front, avagy történeti „Krauffeld“ említése egyben mintegy eleve megszabja hozzászólásunk, megjegyzéseink kereteit; hadd mutassuk be sorjában pár jellegzetes példán, mint szólt a nagynémet történetírás a lengyel, a cseh és az osztrák, illetve magyar kérdésekről, miként értelmezte azt a korszakot, amelyről Székely György tanulmánya beszélt.



Legelőbb is itt van Lengyelország, a lengyel—német viszony problémája, amely a Német Lovagrend, majd a Lengyelországot felosztani sürgető porosz állam örökségeként maradt a nagynémet gondolatra. Foglaljuk össze röviden azokat az indítékokat, amelyek a porosz—német történetírást a lengyel kérdés állandó vitatása felé hajtották. S itt első sorban is tudatosítanunk kell: a kis—német, azaz porosz 1866-os részmegoldást végrehajtó Bismarck-féle politika megfontoltan és konokan ragaszkodott Lengyelország szétagoltságához, — ez volt a cárizmus és a Birodalom közti statusquo, sőt szövetség záloga. A porosz bismarcki álameszme — szemben a hitleri koncepcióval — éppen porosz érdekből, de az Ausztriával való megegyezés érdekében is, nem vallotta a teljesen egységes, egyetlen német nemzeti állam elvét; viszont, hogy a lengyelországi porosz birtoklást is fenntartotta, nem utasította el magától — porosz, szűken porosz vonatkozásban — a nemzetiségi, a kevertlakosságú állam teóriáját és gyakorlatát. (Bismarck bizonyos vonatkozásban ezért is részesült kedvezőtlen megítélésben a hitleri történetpolitikai publicisztika részéről...) A lengyel területek birtoklása ipari és stratégiai

szempontból egyaránt fontos volt a porosz államnak.<sup>8</sup> Ideológiai és „tudományos“ alátámasztást szolgáltatott e rideg hatalmi tényeknek az 1890-es évektől a Friedrich Ratzel-től kezdeményezett „geopolitikai tudomány“, melynek lényege a „nagy terek törvénye“: azaz, hogy a „nagy térségek egyesítenek...“ A lengyel nép rovására a „porosz tudomány“ már akkor kidolgozta a Rajnától az Uralig terjedő „nagy tér törvényszerűségeit“, azaz: a németeknek a lengyel nép fölötti uralma elméletét...

Mindezeknek az elméleteknek legújabb összefoglalása volt az a gyűjteményes munka, melyet a Székely Györgytől többször idézett Albert Brackmann szerkesztett a porosz-német történetírás akkori tekintélyeinek közreműködésével.<sup>9</sup> A hitleri „Machtergreifung“ időpontjában megjelent kötet leplezetlen összefoglalása a német történetírás álláspontjának Lengyelország irányában; és mivel a német történetírást a 19-ik század eleje óta tudatos porosz szempontok vezették akár Lengyelország, akár Ausztria irányában, ezt az összefoglalást és állásfoglalást bizvást politikai tennék is elfogadhatjuk. Tegyük még hozzá az elmondotakhoz: általában a hitleri hatalomátvétel döntő jelentőségű úgy a porosz, mint az osztrák történetírás, történetpolitikai irodalom szempontjából. A hitlerizmus magába foglalta, mintegy „szintézisre emelte“, egyetlen egységre hozta az összes addigi német imperialista politikai irányokat, velük együtt pedig az őket addig külön-külön igazoló történetírást is.

Az idézett mű előszavának sima szavai mögött eleve tehát hódítási szándékok ásitának elő. Hangjában Albert Brackmann előszava ugyan első látszatra nyugodt és mértéktartó; ki is emeli, hogy nem vezetik „ellenséges“ szándékok a szerzők írásait. De nézzünk csak pár mondatot: „... beide Völker seit über tausend Jahren in engster Raumeinschaft und deshalb in besonders nahen politischen und kulturellen Beziehungen gestanden haben...“<sup>10</sup> Azaz: a közös „Raum“ fogalmával már eleve tagadja a lengyel nép külön nemzeti, népi területének jogosságát, mi több: a lengyel államiséget is, melyet a nagy lengyel szabadsághősök a maguk korában többé-kevésbé az úttörő francia forradalmi példa nyomán akartak átalakítani, majd meg 1919 után — Pilsudski hatalomrajutásáig — a lengyel burzsoázia a francia harmadik körtársaság szerint iparkodott fenntartani. Azonban a porosz-német történész eleve megtagadja annak lehetőségét, hogy egy keleteurópai nép nyugati —

<sup>8</sup> Bismark keleti — különösképpen lengyel — politikájáról az „állam és nép“ problémájának poroszországi feszültségeiről, a porosz állami és társadalmi szemlélet alakulásáról l. általában: *Hans Rothfels: Bismarck und der Osten. Leipzig, 1934.*

<sup>9</sup> *Albert Brackmann—Karl Brandt (hg.): Deutschland und Polen — Beiträge zu ihren geschichtlichen Beziehungen. München-Berlin, 1933.*

<sup>10</sup> „... több, mint ezer éve mindkét nép a legszorosabb életér-közösségekben, tehát különlegesen közeli politikai és kulturális vonatkozásban állott egymással...“

tehát a porosz principiumhoz mérten: akkor haladóbb! — példákon indulhasson állami életében! „Die Gemengelage ihrer Siedlung verbietet es, die westeuropäische Begriffe völkischer Staatsgrenzen auf den Osten zu übertragen...“<sup>11</sup> Azaz: mikor Brackmann „historisch gewordene enge Raumbegrenzungen“<sup>12</sup>-ről, lengyelek-németek települési területeinek egymásba gyűrűzéséről beszél, eleve a lengyel nép alsóbbrendűségének alapfelfogása vezeti, — és ez vezeti a gyűjteményes kötet szerzőit is végesvégig, midőn a német fölényt, a középkori német hódításokat, a lengyelek rovására való német kolonizációt, majd meg a porosz állam mohóságát és elnyomó politikáját igazolják.

E gyűjteményes kötet egyik szerzője, Hermann Aubin<sup>12</sup> mily érvekkel igazolja a német fölényt a lengyelek fölött? Elsősorban is: Lengyelország területe nemcsak földrajzilag azonos az éjszakkémet síksággal, hanem történelmileg is: történeti folytonosság szempontjából Lengyelország germán terület, csak utóbb jöttek a germánok helyére szlávok, azaz lengyelek. Mily tényezők döntötték el a német fölényt a szerző szerint? Az élettér elsőbbsége, a lélekszám, végül is a kulturális színvonal. A német nép élettere, melyhez a lengyel táj odatartozik: „Herzstück Europas“. A lengyelek fölötti német fölény indokai, elemei: a frank birodalom és az egyház révén a németek örökölték Róma civilizációját; a nyugati kultúrközösség alapeleme, éltetője pedig a germánosság. A középkorban a német-germán elem egyet jelentett a kereszténység terjeszkedésével, — a németség kapcsolta be a lengyel népet erővel-békével a keresztény-germán kultúrközösségbe és Németország központi helyzete révén — „Mittellage“ — a nyugati civilizáció védője és terjesztője volt a szlávokkal szemben. A német központi helyzet — „Mittellage“ — tette azt, hogy a németség osztlágyrésze volt a békében, háborúban egyaránt a nyugati civilizáció átvitele a szlávok felé, — így állott elő a „német-szláv kultúrlejtő“ — „Kulturgefälle“, — mely gondolat különben állandó eleme ennek a könyvnek is, más hasonló munkáknak is. Mivel pedig a nyugati német határok a kora középkorban már konszolidálódtak, mivel Franciaország és részben Itália ellenállott a tartós német hatásnak, tehát a „keleti erővonalak“ tartós, állandóan fokozódó tényezői lettek a keleteurópai terjeszkedés során a német politikának.

A középkori császárok, illetve a Német Lovagrend lengyelelles terjeszkedését szerzőnk ily indokokkal magyarázza tovább: A Birodalom biztonsága, keleti határainak mindinkább való küljebbtolása Nyugat érdeke volt. Németország állandó, permanens „határőrséget“ („Grenzwacht“) vállalt a szláv népek ellen Nyugat érdekében a keleti fejletlen

<sup>11</sup> „Települések szoros mivolta megtiltotta, hogy a népi állami határok nyugateurópai fogalmait keletre átvigyük...“ u. o.: III. o.

<sup>12</sup> U. o. 13. o.: H. Aubin: Die historisch-geographischen Grundlagen der deutsch-polnischen Beziehungen.

„népségek“ („Völkerschaften“) ellen. Németország itt „aktív önvédelmet“ folytatott a középkor során s a „veszélyeztetett határok“ védelme a német császárok, illetve a lovagrend „békéje“ által kulturális fejlődést, nívóemelkedést hozott Lengyelországnak is... Keletebbre bár, de a német lovagrend és a császárok folytatták Nagy Károly örökét: a „szubgermán zóna“ német áthatását: kereszténységgel, német fegyverekkel és német erkölcsiséggel... Keleteurópa, így Lengyelország is: tulajdonképpen germán föld, a német előretörés tulajdonképpen: visszafoglalás, — hiszen a szlávok tökéletlen településükkel germán területre vonultak be a népvándorlás végső szakaszában...

Lengyelország nyugatra esett Bizánc észak-déli erővonalaitól; így került bele a német szférába, így lett nem orthodoxszá, de katolikussá. E nyugati lengyel orientációt a német vazallátus jellemzi; de jellemzi egyben a lengyel részről ellenségesen felfogott német—lengyel kapcsolat is. A németek csak adtak a lengyeleknek s a 16-ik század előtt Európa nem tud a lengyelekről, csak a fejlett német pénzgazdaság kapcsolta bele Lengyelországot Európa vérkeringésébe. További tényezői a lengyel-német viszonyoknak: az Impérium és az egyház harca, illetve az Impérium veresége önállósítja a lengyel klérust a Birodalomtól; ugyanekkor viszont újabb kapcsolatot jelentett Németországgal a lengyel részfejedelmek által folytatott német polgári telepítő politika, — ide tartozik Szilázia elnémetesedésének kérdése is s a keleti német terjeszkedés legdiadalmasabb szakasza a lovagrendi uralom.

Ezt az álláspontot, mely egyetlen láncolatba kapcsolja össze a középkori császári hódító politikát, a lovagrend terjeszkedését és a német polgári kolonizációt, még élesebben formulázza Albert Brackmann ugyane kötet egy másik cikkében.<sup>13</sup> A 10—15. század közti időszakról kifejti, hogy ezt az éjszaki népek vezető szerepe hatja át, — általuk válik a civilizált Európa részévé a keletközépeurópai térség. A kezdeti középkor két vezető hatalmassága egyaránt germán: Nagy Károly frank birodalma éppen úgy, mint a tőle éjszakra terjedő és messze kisugárzó viking kultúrkör. A frank-éjszaki ellentétet feloldja a frank-német fölény, amely az Imperium Christianumban nyert megvalósulást. És ha a wikingek alakították is Nagy Károly—Nagy Ottó közt Keleteurópa történetét, Nagy Ottó óta Keleteurópa formálója a német nép volt, mely magára vállalta az Imperium Christianumot, Nagy Károly programját, azaz az Egyház fegyveres védelmét a pogányok — azaz: szlávok, illetve magyarok — ellen. Ezt a „missio“-t a német királyok „mindenütt!“ gyakorolták és Nagy Ottó szlávellenes „missio“-ja egyet jelentett a keresztény Európa fegyveres szolgálatával; ezt hagyta örökül az Ottók kora a németiségre. A szlávok „szellemi tunyaságával“ szemben a német szel-

<sup>13</sup> U.o.: 28. o.: Albert Brackmann: Die politische Entwicklung Ost-Europas von 10. bis 15. Jahrhundert.

lemi és fegyveres erő tényezői voltak: a karoling tradíció, az antik hagyomány, végül a szász-germán fölény. Mindez korlátlanul érvényesült a pogánysághoz makacsul ragaszkodó vilcek, veletek, brandenburgi és mecklenburgi vendek, Nyugat-Pomeránia lakói, illetve a többi szlávok, liuticsek, pomormánok, redárok ellen, — de a lengyel területekkel szemben kissé megzavarta a keresztény-germán hatalmat Mieszko-Dago kereszténnyé vált fejedelemsége. Lett légyen — fejtegeti tovább Brackmann — Mieszko-Dago Lengyelországa éjszaki-germán-norman alapítás, a nagyobb szám asszimiláló ereje, vagyis a szlávság, magába olvasztotta a wiking elemet, a német kulturális fölényrel szemben továbbra is a lengyel hátramaradottság érvényesült. (Mellesleg szólva: Brackmann, noha élénken szól a lengyel hátramaradottságról, természetesen meg nem állhatja, hogy megfelelően ne színezzé ki Lengyelország keletkezésének „éjszaki-norman elméletét“.) A kereszténnyé vált Lengyelországot úgy politikai, mint pedig egyházi tekintetben a német függőség jellemezte s e német függőség abban is érvényesült, hogy a hűbéres lengyel fejedelmeknek a vendekkel való ellentétei erősebbek voltak, mint a Birodalommal való feszültségek, hadakozások.

Brackmann nem titkolhatja, hogy német szempontból tulajdonképpen sajnálatos, hogy Lengyelország közvetlen kapcsolatot talált Rómával; s hasonló sajnálkozó hangon taglalja röviden III. Ottó irányzatát, — ezzel kapcsolatban hozzászólásomnak lenne utóbb még pár szava Székely György tanulmányáról. Ugyanekkor valósággal pozitívumnak fogja fel német birodalmi szempontból az 1240-es tatárjárást: Lengyelország tulajdonképpen ekkor szakad el a szláv kelettől, — az oroszország (Kiev) és a lengyelség közé beékelődnek a tatárok, a lengyel állam részfejedelemségekre oszlása pedig elősegíti a német kolonizációt. Brackmann álláspontja itt egyezik Hans Joachim Beyer ismertetett álláspontjával: a német polgári kolonizáció a kelet-középeurópai államokban mindenkor azok meggyengülésének, a Birodalomtól való legyőzetésének eredménye; a keleteurópai fejedelmi udvarokban egyre nagyobb szerepet nyert lovagi kultúra nyomán megjelenik mindenütt a kolonizációs polgári elem. De Brackmann még tovább megy Lengyelország történeti múltjának ily értelmezésében. Az 1240 után Keleteurópa síkjain elterpeszkedő tatár uralom Lengyelországot teljesen ráutalta a Birodalomra s ugyanekkor a Birodalomnak az 1300-as években végleg bekövetkező hanyatlása, szétoldódása újra lehetőséget ad a lengyel államnak az addig hiányzó centralizáció, belső egyesítés megvalósítására. Brackmann itt — elég különös gondolati ficamokkal — dicsőíteni igyekszik Nagy Kázmér politikáját német szempontból: Nagy Kázmér elismerte a német gazdasági fölényt, német polgárokat, iparosokat, kereskedőket hívott országába, — úgy hogy a Birodalom hanyatlása idején is változatlan maradt Lengyelországban a németiség vezető szerepe... Brackmann Nagy Kázmért szembeállítja Jagiello Ulászlóval: Jagiello Ulászló elté-

pett minden lengyel—német kapcsolatot, a fegyverek útját választotta, Keletre terelte a lengyel politika irányát, felduzzasztotta Lengyelországot, a Jagiello-politika egyszerre provokált keleti és nyugati feszültségeket s németellenes, lovagrendellenes, tehát végső fokon: poroszellenes akarásával végzetes örökséget hagyott hátra... Ime, az Albert Brackmann lengyel történeti szemléletének értelme; ez a szemlélet pedig hallgatagon máris kimondja a hitleri szándékot: Lengyelország teljes csatlakozását és alávetését Németország alá... Hasonló nézeteket variálnak a kötet korunkra vonatkozó egyéb értekezései is; az egyik ilyen munka a lengyel katolikus klérus németellenességét értelmezi,<sup>14</sup> kifejtve, hogy ez csak a 13. századtól támad fel, mintegy az itáliai császári törekvések kudarcának eredményeként. Persze, az értekezés nem hallgathatja el, hogy ennek a klerikális-nemzeti ellenszenvnek lényege az volt, hogy a lengyel klérus szabadulni igyekezett a német főpapság, a német kolostorok egyeduralma alól. Egy másik értekezés Szilézia elnémetesedését magyarázza, ismét csak a germán őskor, a német őslakos érveivel,<sup>15</sup> mely érvek különben roppant bőséggel tolakodnak előtérbe, midőn a nagynémet, hitleri történetírás odafordul Csehország felé.



Egy osztrák-katolikus reakciós történetíró mondatát idézi gyakorta a szudétánémet történetírás, midőn igazolni és dicsőíteni igyekszik a Csehország elleni középkori (illetve újabbkori) német hadi és politikai törekvéseket: Předbelohorský stát náš byl stát českoneměcký"...<sup>16</sup>

Igen érdekes és figyelemreméltó az a folyamat, ahogyan az új nagynémet, majd hitleri történetírás a cseh probléma felé fordult. Ez a fordulat azt mutatja, hogy a nagynémet-hitleri „történettudományos“ értelmezések mint örökölték, mint olvasztották magukba a nagyosztrák Habsburg-gondolat érveit, indokait, — hiszen különben is a Habsburg-birodalmi gondolatot is olyannak tartotta a hitleri történetfelfogás, mint amely fontos és értékes előzményeket, indítékokat jelent számukra a „Südost“, Délkelet-Európa, a dunai-kárpáti táj s annak nemzetei felé. Figyelemreméltó, hogy az 1920—30 közti időszakban általában az osztrák probléma felől közeledtek a nagynémet értelmezések Csehország felé s csak a hitleri hatalomátvétel után bontakoztak ki nagyobb méretekben azok az utalások, melyek a cseh középkor bajor, vagy szász összefüggéseit méltatták. A cseh középkor német vonatkozásai közt a 13—14. század fordulóját kivéve alig találunk osztrák kapcsolatot, — a csehországi német behatolás, lett légyen az akár háborús, akár békésebb, mind szász,

<sup>14</sup> u. o. 96. o.: Felix Haase: Der deutsche Katholicismus und seine Beziehungen zu Polen.

<sup>15</sup> u. o.: 146. o.: Robert Holtzmann: Schlesien im Mittelalter

<sup>16</sup> „A mi Fehér-hegy előtti államunk csehnémet állam volt.“ Josef Pekař: Bilá Hora. Praha, 1920. 66. o.

bajor indításokból ered. „Egységes“ vagy „egyetemes“ német hatásról tehát ezuttal sem lehet szó, — ez is igazolja Székely Györgynek a bevezetésben említett s általunk idézett tételét.

Ha nem is kimondottan történettudományos, a történettudománnyal mégis rendkívül sok vonatkozásban álló munkákat írt Csehországról, Csehszlovákiáról a szudétánémet származású Hugo Hassinger előbb bécsi, majd Freiburg i. B.-i földrajzprofesszor. Munkái két szempontból is igényt tarthatnak érdeklődésünkre. Elsősorban is Hassinger az ú. n. geopolitikai irány mérsékeltebb képviselői közé tartozik s katolikus, valamint ó-osztrák elkötelezettségei vissza is tartották a teljes hitlerizálódástól utóbb. A cseh kérdést osztrák szempontból vizsgálta és földrajzi-történetpolitikai munkáiban nagy súlyt helyezett az „osztrák táj“, a „bécsi medence“, valamint a Bécs és a Duna felé nyíló morva kapu szerepének hangsúlyozására. Másfelől pedig munkái német nyelven a huszas évek elején igen bő és sokban tárgyilagos látszatú foglalatát adták Európa felé a burzsoá Csehszlovákiát illető tudnivalóknak. Ugyanekkor azonban már Hugo Hassingernél is fellelhető ugyanaz az osztrák, Habsburg-katolikus álláspont felé a nagynémet gondolat felé közelítő magatartás, mely olyan ambíkus jellegűekké teszi pl. Heinrich von Srbik műveit. Tehát: Ausztria történeti szerepének és német hivatásának igazolása és mentegetése, a „Südoszt“ osztrák-német jellegének hangoztatása, a „Südoszt“ nemzetiségi vonatkozásainak oly ó- és nagy-osztrák értelmezése, melyből természetesen bő haszon háramlik az egyetemes nagynémet földrajzi és történelmi szemléletre.<sup>17</sup>

Ime, Hugo Hassinger is — ha stílárisan talán enyhébb fogalmazással — alapjában véve ugyanazokat az érveket használja a kelet-középeurópai népek iránt, mint berlini porosz kollégái. Középeurópa szerinte két részre tagolódik; az éjszaki síkság végtelen átmenet a német földtől a szármata síkig s így a német-lengyel „Mitteleurópa“ elválaszthatatlan egymástól; ugyanígy a Duna a sváb kaputól kezdve Bécs közvetítésével a magyar Alföld és a Morva kapu révén egyetlen német egységbe fonja a tájakat és népeket. A nyugati szlávok és magyarok területe: német „Kulturboden“ s német kultúrta rajon virult fel, német elemekből s azok rovására a magyarok, csehek, lengyelek, szlovének nemzeti élete és polgáriasodása. A német „kultúrlejtő“ igazi kora a „Hochmittelalter“ — a szűk német föld különböző módokon beszervezi önmagának a keleti területek nyersanyagát. A németiségre — Délkeleten Ausztria örökségének folytatásaként — az a szerep vár, hogy újra megszervezze egyetlen egységbe a keletközépeurópai népeket... Hugo Hassingernél tehát ugyanúgy ott van már a porosz történeti-földrajzi iskola hatása, mint a Fr. Ratzel nyomán induló s különösképp a lengyelek felé forduló berlini történészeknél.

<sup>17</sup> Hugo Hassinger: Geographische Grundlagen der Geschichte. Freiburg i. B. 1931. 203. o.

Csehszlovákiáról szóló nagy reprezentatív munkájában<sup>18</sup> Hugo Hassinger részletesen kifejti ezeket a gondolatokat. E nagy mű igen sok tekintetben dokumentatív értékű, ami adatgazdagságát, statisztikai, kisebbségi és politikai értesültségét, pozitív részleteit illeti; így máig is értékes forrásanyagot tartalmaz, mintegy bevezetőként, a csehszlovák burzsoá köztársaság korszakáról. Ami a könyv Szlovákiával és részben a magyarokkal foglalkozó részét illeti, itt Hassinger ismét kifejti: a magyar Alföld a keleteurópai-ázsiai sztyeppe előregugrott nyúlványa, mintegy osztrák-németellenes támadó bázisa, — a magyarok elleni német „védelem“ tehát ugyanazokon a nyomokon haladt, ahogyan pl. Nagy Károly, vagy Nagy Ottó felléptek a pogány magyarokkal szemben. Az osztrák „March“ volt e védelem góca. Ami pedig Csehországot illeti, Hassinger részletesen, újra teljes apparátussal feltáralja azt a pángermán földrajzi és történeti elméletet, amely szerint Csehország a természetből alkotott ék, előretolt természetes erősség Németország szívében, — ennek az éknek semlegesítésére kellett állandóan a német politikának, hadvezetésnek, a legkülönbözőbb német hatalmi formációknak törekedniök. Hatalmas méretekben elemzi itt Hassinger a germán-német őslakás csehellenes elméletét s ennek magyarzata 1925-ben különösen érdekes, aktuális politikai jelentőséggel bír. A weimari polgári köztársaság eleinte elutasította magától a Habsburg-örökség minden elemét s a szudétánémet nacionalista, irredenta politikával szemmeláthatóan nem vállalt közösséget. A szudétánémet politika és ennek provinciális történetírása, amely nagynémet okokból 1867 óta szembenállott Ausztriával, a maga ősgermán romantikájával mindinkább eltávolodott a régibb, akár liberális, akár katolikus polgári vonalról és a fejlődő hitlerizmushoz tapadt. Az ó-osztrák és katolikus Hugo Hassinger így közvetve, akarva-akaratlanul segítette a mindinkább hitlerizálódó szudétánémet irredenta politikát, — aminthogy viszont a szudétánémet provinciális nacionalista történetírás is hovatovább lemondott minden ó-osztrák és barokk-katolikus-ellenreformációs hagyományról és a középkori csehországellenes német akciókra, a középkori kolonizáló hagyományaira való hivatkozással a hitleri vonalhoz csatlakozott, azt sokféleképpen sürgetően ösztönözvén.

Tehát Hugo Hassinger ebben a forrongó időszakban a maga tudományos tekintélyével a nagynémet, illetve svájci közvélemény elé tárta a régi osztrák, illetve újabb szudétánémet történeti iskolák összes csehszlovákellenes érveit. Hosszasan elemezte földrajzi nevek, ógermán hagyományok alapján a cseh-morvaországi német őslakás problémáját, hangoztatva nagyjából annak jogosságát, szembeszegült a burzsoá-cseh politikusok által németellenes élel és szemrehányással hangoztatott „kolonizációs elmélettel“ (pl. Masaryk), vagyis, hogy a csehországi németek idegenből

<sup>18</sup> *Hugo Hassinger: Die Tschechoslowakei — Ein geographisches, politisches und historisches Handbuch. Wien—Leipzig—München, 1925. 193. o.*

jött kolonisták; hangoztatta továbbá, hogy a 11—13. századi „új“ német kolonizáció a régi német településhez csatlakozott s termékeny munkása lett a német „kultúrlejtő“-nek. Hassinger itt közben „békés keletközép-európai német behatolásról“ beszél, — természetesen ismét csak feledvén, hogy a német telepítési és gazdasági politika a Birodalom sűrű hadjáratainak, csehellenes katonai erejének, a cseh fejedelmek, majd királyok kényszerű hűbéri helyzetének következménye. Ugyancsak részletesen elmagyarázza, hogy a középkorban külön, sajátos nemzeti cseh művelődés nem lett volna, a cseh királyok és főurak maguk is elnémetesedtek és környezetükben a német lovagi-udvari kultúra virult; német volt a csehországi egyház és tulajdonképpen nem is volt cseh nemzeti állam, nem létezett cseh szuverenitás, — 1002—1866 között, bár különféle módon, Csehország a Birodalom tartozéka és előbb a rajnai-majnai, utóbb az osztrák-német kultúrkör elválaszthatatlan része volt.

Hugo Hassinger nagy műve világgá kürtölte Bertold Bretholz<sup>19</sup> morvaországi osztrák-német történész „kolonizációs elméletét”: a cseh történet forrásainak kiadásában különben érdemeket szerzett szerző, Brünn egykori levéltárosa, művében a szudétanémet nyelvészet és településtörténet érveivel bizonyította azt, hogy Csehországban az 5—6. század óta mindig nagy számban laktak németek, a germánok sohasem hagyták el Csehországot stb. — a csehek nem őslakók saját hazájukban, hanem csak jövevények, akik századok során mindig kiszorították onnét a békés német elemet s a középkori császárok, bajor és szász hercegek csehellenes hadjáratai tulajdonképpen mind jogos visszafoglalások... Bretholz is természetesen rendkívül nagy teret szentel a csehországi német művelődés, német udvari kultúra szerepének, — szerinte a szláv elem egészen mellékes szerepet játszott. Ugyanezeket a nézeteket hangoztatta egy másik szudétanémet történész és politikus, Alfréd Fischel.<sup>20</sup> A nagynémet-hitleri őskori és germán régészeti történészek politikai indításból felkarolták ezeket az osztrák-szudétanémet teóriákat és archeológiai érvekkel támasztották alá az 1938-as szégyenletes hitleri behatolást,<sup>21</sup> mely különben rövid uralma alatt szónoklatokban, újságírásban és hitleri pompázosságban mindig visszaidézni igyekezett ama középkori korokat, midőn német fejedelmek parancsoltak a prágai várban és a cseh hercegek és királyok kénytelen-kelletlenül fejet hajtottak a német hódítók előtt. A szudétanémet politika egyik vezető történésze<sup>22</sup> maga is nyíltan ismételt kimondotta, hogy a német hódítók, a német lovagok után Cseh-

<sup>19</sup> Bertold Bretholz: Geschichte Böhmens und Mährens. I. k. Reichenberg, 1924. 34. o., 100. o.

<sup>20</sup> Alfred Fischel: Das tschechische Volk. Breslau—Oppeln, 1928. 5. o.

<sup>21</sup> Lothar Zotz—Bolk Fr. von Richthofen: Ist Böhmen Urheimat der Tschechen? Leipzig, 1940.

<sup>22</sup> Josef Pfitzner: Sudetendeutsche Geschichte. Reichenberg, 1937. 23. o., 27. o.

országban mindig a német polgári kolonisták következtek, akik munkájukkal azután állandósították ezt a hódítást...

Voltak azonban egyezményesebb irányzatok is; például a csehszlovák burzsoá köztársaság vezetői megnyerni törekedtek a szudétanémet politika polgári és szociáldemokrata vonalát (pl. Kamill Krofta írásai), ugyanekkor ez a szudétanémet polgári és szociáldemokrata vonal sem idegenkedett attól, hogy a cseh-morvaországi németiséget — vagyis saját pártjait, vagyis önmagát — „második államnemzetté“ konstituálja, mintegy svájci, vagy belga-flamand mintára. Ebbe az irányzatba tartozik Konrad Bittner szellemtörténeti munkássága, amelyet a csehszlovák kormány is támogatott.<sup>23</sup> A szerző azonban nem tudja letagadni František Palacký 19. századi romantikus nemzeti történetírásának igazságait: „Die böhmische Geschichte ist der Boden, wo von jeher Gegensätze des Germanismus und Slavismus am stärksten aneinander platzten und am klarsten zum Vorschein kommen; ihr Gehalt ist ein beständiges Ringen des deutschen und slavischen Elementes...“<sup>24</sup> Konrad Bittner vitázik Palackýval és vitázik a régibb szudétanémet-osztrák történezzsel, A. Bachmannal, aki más szavakkal ugyanezt a történeti tényekből lezúrt igazságot vallotta: „Böhmen oder vielmehr die Sudetenländer insgesamt sind das klassische Land nationaler Kämpfe zwischen den Deutschen und Slaven seit Jahrhunderten.“<sup>25</sup> Konrad Bittner ezzel szemben valamely zavaros „hullámelméletet“ konstruál, melyet grafikonnal is szemléltet: a csehek és csehországi németek viszonyának változatai mintegy kiegészítik egymást a „közös haza“ érdekében. Ez az elmélet szinte az utolsó törekvés, hogy megmentse a csehországi németégből teljesen kihalt „deutsch-böhm“ öntudatot, avagy a 19-ig századi „Landespatrisztikus“-t: a könyv bőséges apparátussal gazdag forrásanyagot hoz annak bizonyítására, hogy a csehországi szociális és vallási mozgalmakban mennyire része volt Hus, a husziták, a cseh-morva testvérek mellett a németiségnek is. Mindez azonban nem akadályozhatja meg a szerzőt, akire már nyilván szintén igen hatottak a nagynémet geopolitikai és történeti elméletek, abban, hogy a német lovagi hatás dicsérete mellett ne fejtsse ki: a Szudéták és a Kárpátok tája mindig a német Középeurópa szellemi körébe tartozott és hogy Csehország és Szlovákia Nagy Károly óta a német-római szentbirodalom eszmei és gyakorlati része, tagja volt.<sup>26</sup> S miközben a cseh-német feszültségeket — nyilván aktuális poli-

<sup>23</sup> Konrad Bittner: Deutsche und Tschechen — Zur Geistesgeschichte des böhmischen Raumes. I. k. — Brünn-Prag-Leipzig-Wien, 1936.

<sup>24</sup> „A cseh történelem az a talaj, ahol elejétől fogva a germanizmus és szlávizmus ellentétei a legerősebben törtek egymás ellen és ahol a legvilágosabban megnyilatkoztak; a cseh történelem tartalma állandó küzdelem a szláv és német elem között...“ u. o.: 5, o.

<sup>25</sup> „Csehország, vagyis helyesebben a Szudéták országai évszázadok óta a szlávok és németek közti nemzeti küzdelmek országai“. u. o. 6. o.

<sup>26</sup> u. o.: 9. o., 26. o.

tikai célzattal, ám szellemtörténeti álcázással — szelidíteni igyekszik történetírásával, „csodálattal“ áll meg a 14. századtól észlelhető „cseh növekedés“ előtt, — sem társadalom-, sem szellemtörténeti apparátusával nem tudja ezt megmagyarázni, a cseh „fellendülés“ számára csak csodálat tárgya, avagy rejtély marad...<sup>27</sup>



És végül Ausztriáról, mely a német „népi front“ legdélibb szakaszaként szerepelt számos említéssel az eddig idézett és még mindenféle más munkákban is... Ausztria „német hivatása“ újabb keletű: ha az osztrák történetírás már a 13—14. század fordulóján is felfedezi a „délkeleti térség“ összefogásának Habsburg-jelenségeit, Ausztria igazi „német hivatása“ úgy Cseh-, mint Magyarország felé 1526 után kezdődik igazában. Azonban Heinrich von Srbik, a külön „osztrák hivatást“ a nagynémet-hitleri öntudat ölére mentő történetíró már a középkori Ausztriában megtalálja a délkelet európai német küldetést, ahogy Ausztria, az eredetileg „March“-terület túlnyúlik saját határain: „...deutsch war der geschichtliche Kulturboden weit über die deutschen Siedlungsgrenzen innerhalb Österreichs...“;<sup>28</sup> avagy: „...deutsch war die geschichtliche Sendung Österreichs...“<sup>29</sup> Nagy Károly kolonizációjától a Babenbergegekig Ausztria Grenzland volt, March, határterület, amelynek jelentősége — tehát támadó szerepe — annál jobban növekedett, minél inkább keletre tolódott a Birodalom súlypontja, — és az utolsó Babenberg politikai horizontja felölelte a magyar és a cseh „Raum“-ot is...<sup>30</sup>

Ha Srbik bőven beszél „Ausztria kettős hivatásáról“, — vagyis birodalmi német és kelet-középeurópai szerepéről —, ennek lényegét még jobban kifejti az ő és a Josef Nadler irodalomtörténész közös szerkesztésében megjelent gyűjteményes és programadó kötet, mely az Anschluss előestéjén már sietett megzendíteni Ausztria nagynémet küldetését a kelet-középeurópai nemzetek felé.<sup>31</sup> A kötet egyik, korunkra vonatkozó tanulmánya elmondja: Ausztria a lech-mezei csatamezőn, Nagy Ottónak a magyarok — tehát: Kelet-Európa — fölötti győzelmének pillanatában született. Nagy Ottó gondolatsorában Ausztriának ugyanaz a támadó és védekező jelentősége volt, mint Nagy Ottó hadi alapításainak éjszakon, a szláv népek ellenében; Nagy Ottó lech-mezei győzelme eleve megszabta az Ostmark hivatását. Koloniális terület, igen, Ausztria, — de jelentősége ugyanolyan fontos az egyetemes németiség számára, mint

<sup>27</sup> u. o. 63. o.

<sup>28</sup> „...német volt a történelmi kultúrtaaj, messze túl Ausztriának belső német települési határain...“

<sup>29</sup> „...német volt Ausztria történelmi küldetése...“

<sup>30</sup> Heinrich von Srbik: Österreich in der deutschen Geschichte. München, 1936. 7—8. o., 17. o.

<sup>31</sup> Josef Nadler—Heinrich R. von Srbik: Österreich-Erbe und Sendung im deutschen Raum. Salzburg—Leipzig, 1937. 43. o.; Hans Hirsch: Deutsches König-tum und Römisches Kaisertum.

Nagy Ottó északkeleti kolóniáinak, melyekből kinőtt Brandenburg-Poroszország, Freisingi Ottó évszázadokkal utóbb még tudatában volt e kolóniális jelentőségnek: Ausztriát, írta, a magyaroktól szakították el és bebezárították az Impériumba... Az osztrák középkor: mintegy előkészület, hogy a magyarokat és cseheket Ausztria bevezesse egy magasabb kulturális egységbe, amit a németiség birodalma és középeurópai szerepe jelent. Ily szempontból értékeli azután a szerző az osztrák hercegek, majd a Habsburgok magyar- és csehellenes harcait. Ausztria ekkor még mellékes frontszakasz a mai német történetírás szempontjából, — a Habsburgokat több mint egy évszázadra a császárságból, Csehországból és Középeurópa uralmából kiszorító Luxemburgoktól sem a nagynémet, sem a szudétanémet történetírás nem bírja megtagadni a tiszteletet.



A következőkben pár tárgyi észrevételt szeretnék tenni Székely György tanulmányáról. Elsősorban is azt, hogy a „német feudális hódítók“ fogalmát túl általánosan, túlságosan egyértelműen használja, — holott bevezetőjében maga is megemlíti, hogy „egységes német birodalomról a tárgyalt korszakban nem beszélhetünk“. Valóban: a német birodalom a legkülönfélébb képleteteket, alakulásokat mutatja fel e korszakban, — tanulmánya során Székely György itt nem különböztet eléggé, nem mutatja meg a különféle német uralmi alakulások sajátos jellegét, változatait. Így az olvasónak — különösen a középkor bonyolult történetében járatanabb olvasónak — mégis az az érzése a tanulmány áttekintése során, hogy mégis, igenis volt egységes, vagy legalább is *egyazon* szándékú német birodalom.

A következőkben tehát azon észrevételeim, amelyek az újabb német és hitleri történetírás idevonatkozó pár munkájának ismertetésére vonatkoznak, összeszövődnek némi tárgyi, különösképpen pedig külpolitikai irányú megjegyzésekkel, amelyek ugyanekkor egyben vázlatosan megmutatnák egy-egy korszakban a különböző német politikai, hatalmi alakulások más-más jellegét.

A nagynémet történetírás egyik reprezentánsa, Robert Holtzmann nagy és jelentős munkákban foglalkozott a szász császárok korszakával, elsősorban is Nagy Ottóval.<sup>32</sup> Nem időzhetünk most bővebben e műveknél: de szintetizáló szándékaik és vonalvezetésük mindenben igazolják Székely Györgynek a kiadott forrásokból történt szemléjét a német-szláv-magyar viszonyt illetően. Pár jelentős szempontot mégis emeljünk ki Holtzmann műveiből, amelyek egyben grandiózus történeti igazolást is adtak — igaz, részben már a hitleri korszak végén! — a keletközépeurópai hitleri hódító és külpolitikának. Holtzmann utal a császárság és a német-

<sup>32</sup> Robert Holtzmann: Otto der Grosse. Berlin, 1936., Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (909—1024). München, 1934.

szász királyság keresztény missziós hivatására s kiemeli, hogy a hit terjesztése egyben a szlávok visszaszorítását, meggyérítését, a szláv területeknek német betelepítését hozta magával. Magyar vonatkozásban: a lechmezei ütközetet olyan döntő tetteként ábrázolja, mint amely létrehozta Ausztriát — Ostarrichi-t —, megfékezte a magyarokat, előkészítette a császárság és németiség magyarországi keresztény misszióját.

Székely György érveiben, okadatolásában, különösen bevezetésében jelentős helyet foglal el I. Istvánnal kapcsolatosan III. Ottó császár egyénisége. Hiányosságnak kell azonban tartanunk, hogy itt hiányzik annak bemutatása: mennyiben volt más III. Ottó rövid és — mai körülírással élve — „esztétizáló“ Róma-gondolata, mint pl. Nagy Ottó keresztény császársága, erőszakos térítő, országosztó, németeknek földetosztó szlávellenes keleti akciója. E kérdés vitatásába e sorok írója részletesen nem bocsátkozik s nem is hivatása, nem is szakterülete, hogy elemezze az idevonatkozó forrásokat, illetve újabb hazai irodalmat. Azonban feltétlenül bizonyosnak látszik, hogy akár I. István államalapítása, akár Lengyelország — most már keresztény — megerősödése, a Birodalomtól való viszonylagos függetlenülése csakis III. Ottó egyetemes római „romantikája“, ábrándos és gyenge „esztétizáló“, „antikizáló“ korának idején mehetett végbe, — nem sokkal utóbb, majd meg az I. Istvánnal rokon II. Henrik halála után megindulnak a sorozatos német támadások ellenünk. Hogyan is néz a magynémet történetírás III. Ottó időszakára? Vegyünk két végletes példát. A múlt századi nagy esztétizáló liberális történetíró, a magyar és lengyel 1848—49-es küzdelmekért ifjúságában úgy lelkesedő Ferdinánd Gregorovius III. Ottó és II. Szilveszter (Gerbert) korszakában a reneszánsz egyik első jelenségét, a mindinkább a pápai kényszerből szabaduló Róma-gondolat kezdetét pillantja meg. Robert Holtzmann szerint ugyanekkor III. Ottó keleteurópai politikája, különösen Lengyelország iránti állásfoglalása, a csehek és lengyelek keresztény történetében, valamint a pogány poroszok misszionálásában oly nagy szerepet játszó Adalbert püspök iránti „romantikus“ tisztelete végzetes lépés volt, végzetes eltérés Nagy Ottó kemény és következetes szláv politikájától. Ide tartozik III. Ottónak az 1000-ik évben végzett lengyelországi zarándokútja, a gneseni érsekség feállítása, Lengyelország viszonylagos egyházi — tehát ekkor: politikai — függetlenülése a német egyházpolitikától, egyáltalában, a még hűbéres, de már csak jelképesen hűbéres Lengyelország igen laza kezelése. Robert Holtzmann úgy látja, hogy III. Ottó teljesen aláásta Nagy Ottó keleti egyházi és külpolitikáját, megrendítette a magdeburgi érsekség erejét, megerősítette Boleslaw Chrabrit, magára hagyta a lengyelországi klérust, elősegítette a nemzeti pogányság visszatérési kísérleteit, megrendítette a bizalmat Németországban a császári politika iránt.<sup>33</sup> Magyar vonatkozásban Holtzmann hasonló fanyal-

<sup>33</sup> R. Holtzmann: *Gesch. d. sächs. Kaiserzeit*, 359. o.

gással ír a magyar királyságnak III. Ottó által szorgalmazott megszentel-tetéséről és egyházpolitikájáról, — ahol, természetesen, siet meglátni I. Istvánt és III. Ottót illetőleg a hűbéri vonásokat, a császári „kegyet és intelmeket“...<sup>34</sup> Jellemző különben, kiket idéz Holtzmann a magyar multat illetőleg: a lengyel kérdésre is „mértékadó“ A. Brackmann mellett Konrad Schünemannt, kiváltképpen pedig Hóman Bálintot...<sup>35</sup>

Hasonlóképpen a német hatalmi alakulásoknak az eddigiektől teljesen eltérő jellegét mutatja Hohenstauf II. Frigyes császár politikája, — talán helyes lett volna, ha Székely György egy-két szóval jellemzi II. Frigyes törekvéseit, amelyek olyan roppant változást hoztak a pápai Európa rendszerében. A nagynémet történetírás általában tragikusan jellemzi II. Frigyesnek a német ügyekkel szembeni passzív állásfoglalását, éppen a keleti misszió elhanyagolását. Hogyan áll II. Frigyesrel kapcsolatosan a Német Lovagrend kérdése? A Német Lovagrendre a pápaság elleni politikája során volt szüksége: egyfelől mert a lovagrend független szervezet volt a feudális német részuralkomaktól, másfelől támogatta a császárt ezek ellen, végül pedig Éjszakeurópában mégis a császári hatalom egyik bázisául kínálkozott, — nos ezeknek az árnyalatoknak említése multhatatlan II. Frigyes és a Lovagrend kérdésének elemzésénél.<sup>36</sup>

Ugyanilyen árnyalást láttam volna szükségesnek, a különféle diplomáciatörténeti szempontoknak kissé bővebb részletezését, mikor Székely György Bajor Lajos császárról, majd a Habsburgokról beszél. Bajor Lajos, majd meg Luxemburg VII. Henrik császársága roppant jelentőségű az avignoni pápaság elleni küzdelemben, valamint az olasz nemzeti tudat éledésében (Dante!) — és például tágabb kitekintést engedett volna annak felvázolása is, ha Székely György csak futtában is megemlíti, hogy Róbert Károly miért is támogatta Bajor Lajos ellen a felemelkedni kezdő Habsburgokat? Ez a folyamat elemi része az 1300 utáni középeurópai katonai és külpolitikának. A magyar Anjouk, akárcsak a nápolyi Anjouk — közvetlen elődeik — a Hohenstaufok végleges bukása során, a pápai-francia császárellenes szövetkezésben emelkedtek fel és közvetlen érdekközösség volt közöttük és a szintén pápai teremtmény Habsburgok között; velük szemben, az olasz Anjoukkal is szembeszálló Bajor Lajos császár képviselte a középkori nagy császári-itáliai politika utolsó pápaság-ellenes lehetőségait. A Habsburgok császársága teljes szakítást jelentett a ghibellin császárság örökségével és uralmuk kifejezetten guelf császárság volt, ami a Birodalom szükreszorultát, illetve a francia királyi politika következetes

<sup>34</sup> U o. 363. o.

<sup>35</sup> U. o. 536. o.

<sup>36</sup> Hohenstauf II. Frigyesről általában: *Ernst Kantorowicz: Kaiser Friedrich der zweite*, Berlin, 1931., *Otto Vehse: Die amtliche Propaganda in der Staatskunst Kaiser Friedrichs II.* München, 1929. E. Kantorowicz nagy műve jellegzetes példája a Hitler előtti kor történeti-politikai mitoszteremtésének; a nemzeti szocializmusnak sokféle közvetett ösztönzést nyújtó George—Gundolf—kör „esztétikai történetiszemléletének“ terméke.

eredményeit hozta magával. Hasonlóképpen a Luxemburgok felemelkedése is ide tartozik. Az újabb nagynémet történetírás egyaránt szembe fordul a Habsburgok és Luxemburgok guelf császárságával, — a cseh történetírásal szemben különben konokul vitatja a Luxemburgok német jellegét, megtagadván óriási cseh nemzeti jelentőségüket. Nem mehetünk tovább itt annak részletezésébe, hogy mennyiben volt kedvező hatású Magyarországra és a kelet-középeurópai népekre a Luxemburg császárság, amely hosszú időre megakadályozta a Habsburgok kibontakozását, további előretörését, — Székely György helyesen elemezte tanulmányában az Anjou—Luxemburg szövetségi rendszer katonai, illetve gazdaságpolitikai előnyeit. De a Habsburgok, Luxemburgok, Bajor Lajos uralmának különféle jellege is igazolja azt, hogy egyértelmű „német“ hatalmi formációról mennyire nem beszélhetünk a történelmi folytonosság sorrendjében, — ezért is hasznos lett volna itt a megfelelő részletezés s az egyes uralmi rendszerek társadalomtörténeti, hatalmpolitikai, világnézeti elemzése.<sup>37</sup>

Annál is inkább, mert hiszen például a kelet-középeurópai népek és mellettük a mai, demokratikus és egységre törekvő németiség egyáltalában nem utasíthat el magától minden német hagyományt válogatás nélkül. Hohenstauf II. Frigyes pápaságellenes küzdelme, Luxemburg VII. Henrik és Dante kapcsolata, Bajor Lajosé ismét csak pápaságellenes harca és a véle kapcsolatos ferencesrendi spirituálisok feltétlenül Európa haladó hagyományai közt érdemelnek helyet. S a középeurópai népek haladásának, különösen a cseh nép ébredésének igen jelentős részlete a Luxemburgok cseh királyi korszaka. Mindez és még sok más arra int, hogy óvatosabbak legyünk minden német hagyomány elvetésében; a megkülönböztetés itt igen fontos és érzékeny kérdése például a mai Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság szellemi és történettudományos kapcsolatainak.



A kelet-középeurópai német feudális uralkodók és hűbérurak akcióit, hadmeneteit a hitleri és nagynémet történelemszemlélet természetesen töretlen és örök hagyománynak, követendő példának fogta fel. Azonban ez a történelemszemlélet Kelet-Középeurópa hatalmi szándékokkal fűtött áttekintése során multhatatlanul összetalálkozott azokkal az itteni népekkel és ezek történelmi multjával, történetírásával, amelynek és amelyek-

<sup>37</sup> Friedrich Bock: Reichsidee und Nationalstaaten — vom Untergang des alten Reiches bis zur Kündigung des deutsch-englischen Bündnisses im Jahre 1941. München, (1943) — elsősorban Bajor Lajos politikájának áttekintése, a ghibellin és guelf császárság ellentétes koncepciójának rajza — természetesen, nem egyszer áttetsző tendenciával: pl. „német-olasz együttműködés...“ Ugyancsak Bajor Lajos, a Habsburgok és Luxemburgok problematikájáról l.: Adolf Lehrleiter: Die Politik König Johans von Böhmen in den Jahren 1330—1339. Tübingen, 1908.

nek szinte ősi elemévé vált a németellenes, védekező hagyomány. Nézzük meg, mint reagált a nagynémet és hitleri történetírás tehát a kelet-európai népeknek az évszázados támadó akciók során kialakult korai népi-nemzeti öntudatára?

Az egyik ilyen munka<sup>38</sup> tudatosan hangsúlyozza: a múlt megismerése szempontjából döntő dolog, hogy mit is választunk ki a hagyományok közül... A nemzeti jelleget és így a németiség jellegét, nemzeti egyéniséggé, egységes néppé válását külső, méghozzá „ellenséges“ tényezőkkel magyarázza, — jellemzően a harcra, feszültségre beállított nagynémet történelemszemlélet igényei szerint. Azaz: a nemzeti-népi egység úgy keletkezik, hogy kívülről az idegenek nyomják, ellenséges érzéssel szemlélik ezt, vagy azt a népet; különben is az idegenek látják csak meg egy-egy törzsi, tartományi széttagoltságban élő nép — jelen esetben a korai középkori németiség — sajátos jellegét; valamint egy-egy nyelv különbözősége és érthetlensége is a feszültség és így a nemzeti-népi elhatárolódás, sőt ellenségesség oka a nemzetek között. A szerző itt utal a francia-német nyelvi különbségre a hajdani közös frank hagyományon belül s hasonló analógiákkal fordul a szláv-német érintkezések felé is. Melyek szerinte a „nemzeti“ tudat első jelei, amelyek a korai és későbbi középkori feszültségekben, ellenségességekben szerepet játszottak? Ime: a különbség-tudat felismerése, az állam, az állammal összefonódott válás (pl. a császárok keresztény missziótudata), végül pedig a kulturális különbségek, azaz: a római-keresztény művelődés földrajzilag és népileg tagolt fejlődési fázisai. Egyéb ilyen szerzők szokása szerint Erich Maschke is eljut ehhez a jellegzetes gondolathoz: „Európa kultúrlejtője Nyugatról Kelet felé...“ Tehát: a német tudatot áthatja a folytonos védekezés a francia fölényrel szemben, ugyanakkor jellemzi bevallottan a megvetés a szlávok kultúrája és nyelve iránt — s itt a szerző nyíltan megmondja: az e tárgyról szóló (s általa részletesen idézett) középkori forrásokban már eleve tükröződnek bizonyos állandó német nemzeti tulajdonságok... Tehát szerzőnk a német feudális hódítók szlávellenes harcaiban kialakult hűbérúri, földesúri, vagy lovagrendi társadalomszemléletet maradandó érvénnyel azonosítani törekszik a német nemzeti jellemmel.

Erich Maschke megkeresi e német hűbéri, lovagi fölénytudat egyes típusait; hozzájuk társítja még egyes egyházi szerzők szlávellenes megnyilatkozásait. A német krónikákban gyakran előfordul a meghódolni nem akaró szlávok elnevezése: „kutyák“; Eigil fuldai apát elődjének, Sturmi apátnak kegyes életében a fürdőző szlávok bűzéről értekezik; a pogány szlávok elleni hadjáratok, vérfürdők, melyek hivatását Nagy Károlytól örökölte volna a szász császárság, tulajdonképpen a császárság keresztény missziójának állomásai s a szlávellenes keresztény háborús misszió

<sup>38</sup> Erich Maschke: *Das Erwachen des Nationalbewusstseins im deutsch-slawischen Grenzraum*. Leipzig, 1933.

a Birodalom legdöntőbb keleti feladata, a csehek és lengyelek elleni misszió Thietmar szerint a császárok politikai missziója, mely a keresztény „Civitas” győzelemre juttatja a pogányok fölött. Ide sorolható, — folytatja gondolatmenetét a szerző — Freisingi Ottó püspök magyarellenes kirohanása is. Más krónikák és feljegyzések a szlávok keresztény hitét „mobilis et incerta fides”-nek jellemzik; másutt a szlávokat „natio prava et perversa”-nak nevezik. S viszont ugyane források a német hűbérurak szlávellenes földesúri magatartását az „avaritia Saxonum” jelzővel is illetik — ez utóbbi csupán szerény beismerése az elbai és pomerán területeken fennálló és sok felkelésre okot adó tényleges helyzetnek, a német kolonizátorok tevékenységének, melyről Marx és Engels oly elítélően beszéltek.

Erich Maschke beismeri: mihelyt a császárok keresztény missziós kötelezettsége a szlávokkal szemben megszűnt, ezek önálló nemzeti tudata már — függetlenül a németiségtől — Nyugat ihletésére alakult. A legjellegzetesebb példa erre Cosmas prágai kanonoknak a 12-ik század elejéről származó krónikája. Cosmas ellensége a szláv, orthodox, Cyrill—methódi iránynak, tudatosan latin egyházi szemléletű, nem egyszer dicsekszik is a cseh hercegeknek a Birodalomban lévő tisztességével. Ugyanakkor a csehszláv-német nyelvi ellentét hevesen tudatosul nála, kikel a cseh férfiak elnemzetietlenítő német „connubium” ellen, — miközben viszont E. Maschke közbeszövi: a német fejedelmek sokkal türelmesebbek voltak a német-szláv connubium tekintetében... S itt azután Erich Maschke műve rendkívül érdekessé válik számunkra. Cosmas krónikájának elemzése közben kifejti: a csehek németellenessége védekezésből eredt; az író, Cosmas már magas műveltségi öntudattal rendelkezik, mint általában ekkor már a cseh klérus és nem tűri maga fölött a német (mainzi) főpapok idegen uralmát. Egy másik lényeges eleme Cosmas művének: korai és élesen harcos hazafisága. Ez a hazafiság elsősorban ott nyilatkozik meg, hogy tiltakozik az ellen, hogy Csehország tisztségeire németek, idegenek üljenek, — a német behatolás legelső sorban is a klérusban, illetve az udvarban volt érezhető, ennek nyomán a városok szervezetében is a külön német jogrendszer bevezetésével. A jogrendszer kérdéséről így szól Erich Maschke: általában a német hódítás az alávetett területeken kétféle jogot vezetett be, a Sachsenspiegel keményen megkülönbözteti a németek és szlávok jogát. E jogrendszer célja volt: a szlávok teljes kiszorítása a meghódított területekről. Hasonló tényezőket lát a szerző Lengyelországban is: legelőbb is a klérus lázadozik nemzeti színódusain a „Theutonica gens” ellen. Az egykori pogány-keresztény vallási ellentét helyére így lép a nemzeti ellentét — előbb a klérusból kiinduló, majd a német városok külön jogrendszere ellen támadó nemesség — korai formája, — mindez pedig a kelet-középeurópai német térhódítás eredménye volt.

Ugyanezt a gondolatsort fejti ki egy prágai német egyetemi tanár

középkori forrásokon alapuló munkája, amely a népi öntudat keletkezésével foglalkozik.<sup>39</sup> A szerző azt tartja, hogy a Birodalomnak a környező keleti népekre gyakorolt roppant nyomása és hatása fejlesztette ki és tette németellenessé e népek öntudatát. Az öntudat, a népi érzés — írja szudétanémet nacionalista szerző — egy-egy nép kulturájának fokmérője. Ez a szerző is a pogány-keresztény ellentétből igyekszik megmagyarázni a népi tudatot. De a pogányságkereszténység, a kelet és nyugat ellentéte így, önmagában még nem jelenti teljesen a népi tudatot. A korai középkorban a népi tudat mértéke a vallás volt, — Einhart szerint a frankok és szászok egy nép lettek a kereszténységben, — azért lettek egy nép, mert a szászok kereszténységre tértek. Ami a csehek öntudatát illeti, a szerző szerint ez régebb kell legyen, mint a források s a csehek igen hamar túljutnak azon, hogy a hit egységében egyek legyenek a németiséggel, a német birodalommal, a cseh nép tudatát egyáltalában nem határozhatta meg a cseh hercegek, majd királyok hűbéri helyzete. Így jut el a szerző annak felismeréséhez, hogy a cseh népi-nemzeti öntudat kezdeti mértéke a németek iránti ellenszenv: ezt pedig folytonosan táplálták a német császárok csehellenes háborúi, még inkább a német bevándorlás. Példákat hoz erről Cosmas krónikájából: Cosmas lelkesen beszél róla, hogy Spitihtev három nap alatt kiűzte az összes németeket, hogy a győztes csehek levágták a németek orrát, hogy Cosmas kikel a német felfuvalkodás ellen, hogy élesen támadja a prágai püspökséget birtokló szász klérus hatalmaskodásait: „éhes szász kutyák“, „inkább kutyafarkot, vagy számpapírt a prágai püspöki székre, mint németet...“ Cosmas valósággyönyörködve írja le: az 1040-es háború során a kövér, dagadt németek elakadtak a hegyekben, a páncélos lovagok alkalmatlanok a gyalogháborúra, a németek fáradt testének kigőzölgése valóságos felleget borított az erdők fölé... Cosmasnál és a korai csehek-nél tehát egy behatoló, hódító idegen nép elleni ellenszenv a hazaszeretet öntudatának mértéke, — állapítja meg Heinz O. Zatschek.

Az 1278-as háború, Přemysl Ottokár és az első Habsburgok csehországi behatolási kísérlete során születik meg, úgy tetszik, a közös szláv rokoni tudat egyik első jelensége, a lengyel-cseh rokonsági érzület, — ismét csak német hatásra. A lengyel-cseh nyelvrokonság épp úgy szerepet játszik itt, mint az a felismerés, hogy Csehország a lengyelek védelmezője a németek ellen; ha Csehország összeomlik, a németek özzése befalja Lengyelországot is... Máig is kísértetiesen csengenek ezek az idézetek!

Ezután Heinz O. Zatschek könyve a Dalimil-féle verses krónikával foglalkozik, mint a 13—14-ik század fordulójának egyik legfontosabb jelenségével. (Ez a mű Luxemburg János cseh királyságának elején kelet-

<sup>39</sup> Heinz Zatschek: Das Volksbewusstsein — Sein Werden im Spiegel der Gesichtsschreibung. Brünn-Wien-Leipzig, 1936., — különsképp: 21. o., 32. o., 39. o.

kezett s több német fordítása is megjelent, ahol a németek elleni ki-rohanások már a „külföldiek“ elleni tiltakozássá szelidültek.) Dalimil-ben Heinz O. Zatschek is, minden a cseh történettel foglalkozó és bár-mily pártállású, vagy nemzetiségű szerző is, a cseh öntudat igen fejlett fokát látja, — Heinz O. Zatschek némi szomorúsággal jegyzi meg, hogy Dalimil a népi ellentét szerint „értelmezi át az egész cseh multat“. (Hogy ezt megérthessük, fel kell idéznünk azokat a szudétanémet és részben reakciós cseh elméleteket, amelyek szerint a cseh középkor „német-cseh szünbiózis“ kora, melyben a németeké az elsőbbség...) A szerző részletesen idézi Dalimilt: A németek ki akarják irtani, el akarják németesíteni egész Csehországot; a császárság semmiképpen sem népekfölötti keresztény eszmény, de sajátul német intézmény és mindig a cseh nép ellensége, támadója volt; nem hiába cseng az ősi jóslat: ha a cseheknek idegen királyuk lesz, a cseh anyanyelv elpusztul. Igazán volt egy régi cseh hercegnek: inkább parasztlányt vett el, mint német nőt. Přemysl Ottokár végzetes király: elősegítette a németek betelepé-dését és a csehek visszaszorultát; Habsburg Albrecht: a csehek kegyet-len gyilkosa... Hasonló részleteket idéz Heinz O. Zatschek a korai lengyel dokumentumokból is. Befejezésül kiemeli: a szláv népek nemzeti tudata csakis a németek ellen fordult ily élesen. A „Volksbewusstsein“ e korai és rendkívüli élességét a szlávok kisebbrendűségi tudatából magyarázza; azaz: a csehek és lengyelek gyengék voltak a császárság fölé-nyével és erejével szemben, kultúrájuk alacsonyrendű volt, a német civi-lizáció elérhetetlen és irigyelt magasságokban állott fölöttük. A szláv nemzeti tudat tehát tükrözi az erős-gyenge ellentétét s mindennek magyarázata — vallja be szerzőnk — az idegen hódító behatolás, az idegen főuralom meggyökerezetésének állandó kísérlete...



Végére érvin az újabb nagynémet, hitlerista történetírás bőséges anyagából válogató szemlénknek, mellyel Székely György tanulmányát kíséрни és értelmezni megkísérlöttük, hadd vessünk még fel pár kérdést, pár problémát, melyek természete már egészen aktuálisan politikai. Csak ez lenne a németség, ilyen lenne a németség és mi magunk is így né-zünk a németség felé?... Hiszen a felsorolt és ismertetett történeti munkák mind nagyjából azonos természetűek, azonos ideológiájúak: a „kulturfőlény“ ideológiájával (ha némileg „szelidebbek“), avagy a nyers erőszak pusztja jogával igazolják úgynevezett történettudományi eszközök-kel azt a német térfoglalást, amely szinte napjainkig is a kelet-közép-európai népek állandó, örök sorskérdése volt. Ha így vesszük a kérdést, valóban indokolt Székely György tanulmányának pozitív tudásanyagot tartalmazó, gazdag dokumentáris anyagon épülő része és elesnek eleve azok az észrevételeink, melyek arról szóltak, hogy talán-talán Székely

György egy-egy problémát, egy-egy korszakot kissé elnagyolva tárgyal és kizárólag csak a német-magyar, német-cseh, német-lengyel hadakozások szemszögéből jellemez.

A kérdés azonban nemcsak aktuálisan politikai, hogy tudniillik mellettünk él, velünk együtt küzd a békéért és a szocializmus építéséért a háborúk borzalmas tapasztalatait levont, egységre törekvő német nép is; a kérdés egyúttal nemcsak német jelentőségű, szűkebb értelemben, hanem egyetemesen emberi és európai. Ha csak ilyen, ha csak ily háborúshódító lenne a német hagyomány és a hagyományon épülő jelen, akkor valóban indokolt az az álláspont, amely minden német dolgot és megnyilvánulást eleve elutasít. Valóban, a két világháború közti nagynémet és hitleri történetírás szellemét, ideológiáját jellemzik tárgyukban, lényegükben, felépítésükben és tendenciájukban ezek a felsorolt és egyéb munkák, melyek az úgynevezett történettudomány vonalán folytatták és igazolták a támadó, hódító középkori császári, lovagrendi, vagy Habsburg-politikát, abból valóságos nemzeti hagyományt és ideológiát teremtve az újabb agresszió számára. Azonban van a német népnek más ideológiája és más történet szemlélete is; és itt nemcsak Marxra és Engelsre hivatkozhatunk. De hivatkozhatnak a kelet-középeurópai népek a maguk németséggel való szembenállásában, viszonyában a polgári német felvilágosodás humanista hagyományára is, elsősorban J. G. Herderre, a nagy íróra és történetfilozófusra, kinek halálának 150 éves emlékezetét minap ünnepelte a németség. Herder humanizmusának óriási hatása volt a középeurópai szláv nemzetekre; ösztönzései és felismerései igazolták a cseh és — részben — lengyel nemzeti-népi romantika történeti kutatásait a 18-ik század végén, a 19-ik század első felében. Herder e gondolatsora is idetartozik, a német középkori (és újabbkori) hódító háborúk témakörébe, Herder szerint a szláv népek jelentik a történelemben a béke, a békés munka principiumát, ugyanekkor a németség története során számtalanszor dülta szét a szlávok békés életét, a németség a maga középkori lovagi korszakában Herder szerint szembenállott minden humanitással, a durva erőszak és hódítás politikájával fordult Keleteurópa népei felé...<sup>40</sup>

Herder jelentőségéről, a népiesség és népköltészet felébresztése, a tiszta népszellem megérezése iránti gondos munkájáról, Goethere ily értelemben gyakorolt ösztönző hatásáról ezúttal beszélünk felesleges. A népiségről szóló tanításait nem egy esetben félrecesavarta a hitleri „Volkstheorie“ áltudományossága, amelyet különben rendkívül veszélyeztet, hogy a „Volkslehre“ — népiségtudomány — őse oly rokonszenvvel, oly propagatív hatással és oly messzesható erővel állott a szlávok oldalára. Herder történetfilozófiai értelmezése visszhangzik a cseh Palacký

<sup>40</sup> Konrad Bittner: Herders Geschichtsphilosophie und die Slaven, Reichenberg, 1929.

középkori és huszita történet szemléletében s a lengyel romantikában egyaránt. A hitleri „Volkstheorie“ propagandista professzorai tehát kimutatni törekedtek: Herder — veszélyes pacifista, gondolkozása történetellenes, Herder a keleti németiség uralmának és kiváltságos, vezető helyzetének likvidátora...<sup>41</sup> Mindez azért, mert Herder költői erővel és humanista intuícióval felismerte a régi szláv-német viszony egynemely, az adott kor társadalmából és politikájából következő s évszázadokon át ismétlődő jellegzetességeit.

Ugyanekkor Herder a keletközépeurópai népek szemében egy másik, egy igazabb németiség — a béke és humanitás nemzetének — valóságos emberi és szellemi jelképévé vált. A herderi németiséget igenlik ezek a nemzetek; Herder említése és idézése állandó tünete a cseh és lengyel történetírásnak, történetpolitikai publicisztikának, mikor időről-időre védekező harcot folytatott akár a Habsburg-, akár a bismarcki, akár a vilmoscsászári, vagy hitleri térhódítás ellen. A mai németiség midőn új, békés életének kialakításán dolgozik, méltán ismerte fel követendő példának és eszménynek Herder humanizmusát és békés, igazságos álláspontját a szomszéd nemzetek iránt. S ez az a hagyomány, a herderi németiség szelleme az, amely felé bizalommal és megértéssel fordulhatunk a kelet-középeurópai népek is.<sup>42</sup>

<sup>41</sup> Rudolf Fischer—Friedrich Heiss (hg.): Die Entdeckung des Volkes. Berlin, 1936, — különösen: 15—17. o.; Max Hildebert Boehm-nek „a hitleri „Volkstheorie“ ideológiájának értékezője: Der deutsche Volkstumsgedanke und der Osten.

<sup>42</sup> L. az 1953—54-es új Herder-kiadást.